

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЙЫЛ ЧАРБА ӨНДҮРҮШҮН
ОПТИМАЛДАШТЫРУУНУН ФУНДАМЕНТАЛДЫК ЫКМАЛАРЫ**
**ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ МЕТОДЫ ОПТИМИЗАЦИИ АГРАРНОГО ХОЗЯЙСТВА В
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**
**FUNDAMENTAL METHODS OF OPTIMIZING AGRICULTURE IN THE KYRGYZ
REPUBLIC**

Ташмурзаева Гулзат Турдуахуновна

Ташмурзаева Гулзат Турдуахуновна

Tashmurzayeva Gulzat Turduakhunovna

к.э.н., доцент, Ошский государственный университет

э.и.к., Ош мамлекеттик университети

Associate Professor, Candidate of Economics, Osh State University

tashmurzayeva@mail.ru

Ташмурзаева А.К.

Ташмурзаева А.К.

Ташмурзаева А.К.

магистрант, Ошский государственный университет

магистрант, Ош мамлекеттик университети

Master's student, Osh State University

tashmurzaevaa@gmail.com

Айтбаев Н. А.

Айтбаев Н.А.

Aitbaev N. A.

магистрант, Ошский государственный университет

магистрант, Ош мамлекеттик университети

Master's student, Osh State University

aitbaevnurbolot7@gmail.com

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЙЫЛ ЧАРБА ӨНДҮРҮШҮН ОПТИМАЛДАШТЫРУУНУН ФУНДАМЕНТАЛДЫК ЫКМАЛАРЫ

Аннотация

Бул макалада Кыргызстандын айыл чарба өндүрүшүн уюштурууну жакшыртуунун негизги багыттары каралат. Бул тармакта орун алган көйгөйлөрдүн жана пайда болгон тенденциялардын себептерин талдайт. Ал өлкөнүн айыл чарба тармагында түрдүү долбоорлорду ишке ашыруунун маанилүүлүгүн негиздейт. Ата мекендик айыл чарба продукциясын же кайра иштетилген продукцияны зарыл эл аралык атаандаштыктан коргоонун салыштырмалуу артыкчылыктары аныкталган.

Негизги сөздөр: айыл чарбасы, өндүрүштү уюштуруу, өндүрүштүн натыйжалуулугу, тармактык көйгөйлөр, болжолдуу көрсөткүчтөр, консолидация, эволюциялык жол, өнүгүү перспективалары.

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ МЕТОДЫ ОПТИМИЗАЦИИ АГРАРНОГО ХОЗЯЙСТВА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

FUNDAMENTAL METHODS OF OPTIMIZING AGRICULTURE IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация

В статье рассматриваются основные направления улучшения организации производства в сельском хозяйстве Кыргызстана. Анализируются причины существующих проблем и наметившиеся тенденции в отрасли. Обоснована важность осуществления различных проектных разработок в аграрном секторе республики. Выявлены сравнительные преимущества защиты отечественной сельскохозяйственной продукции или продуктов переработки от необходимой конкуренции международного масштаба.

Ключевые слова: сельское хозяйство, организация производства, эффективность производства, проблемы отрасли, прогнозные показатели, укрупнение, эволюционный путь, перспективы развития.

Abstract

The article discusses the main directions for improving the organization of production in agriculture in Kyrgyzstan. The causes of existing problems and emerging trends in the industry are analyzed. The importance of the implementation of various design developments in the agricultural sector of the republic is substantiated. The comparative advantages of protecting domestic agricultural products or processed products from the necessary international competition.

Keywords: agriculture, organization of production, production efficiency, problems of the industry, forecast indicators, consolidation, evolutionary path, development prospects..

Айыл чарба тармагында өндүрүштү уюштуруу жалпысынан татаал экономикалык түшүнүк. Ал иштеп жаткан рыноктук механизмдин чегинде объективдүү экономикалык мыйзамдарды чагылдырат, эң негизгиси, натыйжалуу уюштуруу чечимдерин таба билүү.

Өз кезегинде уюштуруу чараларынын эффективдуулугу мейкиндикте төмөнкүлөр өз убагында табылса, ошончолук жогору болот: биринчиден, айыл чарба секторунун звенолорунда башкаруунун оптималдуу деңгээлдери, экинчиден, керектөөчүгө аз чыгым менен жеткирилген даяр айыл чарба продукциясы турундөгү өндүрүштүн натыйжалары. Мындай уюштуруучулук иш-чаралар айыл чарба продукциясын өстүрүүдөн баштап, рынокко чыгууну уюштуруу, анын ичинде кайра иштетүү рыногун, ташуу, сактоо жана керектөөчүлөргө биротоло сатууну камтыган көптөгөн аспектилерди камтый тургандыгы түшүндүрөт.

Уюштуруу чаралары ошондой эле мамлекеттик жөнгө салуунун, өндүрүштүк потенциалдын, эффективдүү агрардык реформалардын, туура финансылык-кредиттик саясаттын комплекстүү жана рационалдуу айкалыштырылышына негизделген эффективдүү экономикалык механизмди иштеп чыгуунун зарылдыгын да камтыганын белгилей кетүү керек.

Биздин оюбузча, мындай шарттарда өндүрүштү рационалдуу уюштуруу айыл чарба тармагынын ар бир участогунда өндүрүштүн реалдуу шарттарына таянуу менен максаттарды жана милдеттерди коюуну жана аларды ийгиликтуу ишке ашырууну айкалыштыра турган мындай таасир көрсөтүү чараларын айкалыштыруу зарылчылыгынан келип чыгат.

Өз кезегинде, өндүрүштүк максаттар, практика көрсөткөндөй, буйрук чынжырына негизделген көп баскычтуу болушу керек. Ушуга байланыштуу максаттарды жеке адамдарга, үй-бүлөлүк чарбаларга, дыйкан жана фермердик ишканаларга, аймактык же жергиликтүү деңгээлдеги корпорацияларга же бирикмелерге жана бүтүндөй өлкөгө карата кароого болот. Ар бир тармакта максатка жетүү боюнча уюштуруу чаралары белгилүү мезгилдин ичинде ишке ашырылууга тийиш болгон конкреттуу чечимдердин комплексин камтый тургандыгы тушунуктуу.

Ошол эле учурда, биздин оюбузча, кээ бир уюштуруу кыйынчылыктар өндүрүш ишинин баштапкы этабында так пайда болот. Анткени, айыл чарба жумуштарынын цикли салыштырмалуу узак мезгилди камтыйт жана жумуштун бир кыйла көлөмүн камтыйт. Мындай шарттарда дыйкан же фермердик чарбанын алдына так максатты коюу жана өз ишмердүүлүгүнүн милдеттерин формулировкалоо үчүн, башкалардын арасында, тилекке каршы, майда чарбаларда гана эмес, административдик бөлүнүштөрдө (райондор, региондор) да жетишээрлик көлөмдө эмес, кээ бир болжолдуу маалыматтар керек. Албетте, райондордо, областтарда жана жалпы республика боюнча айыл чарба продуктыларын өндүрүү боюнча 1, 3, 5 жана андан ашык жылдарга тузулуп жаткан жана көпчүлүк жагынан совет мезгилинде колдонулуп келген ыкмалар менен иштелип чыккан индикативдик пландарды айтып жаткан жокбуз.

Бирок, бизге совет доорунан “мурас” катары калган пландар бир катар себептерден улам канааттандырылышы мүмкүн эместей көрүнөт, мисалы:

1. пландоону айыл чарба структураларынын мамлекеттик органдары (айыл округунун, облусунун райондору же айыл чарба министрлиги) жүргүзөт жана жерге болгон менчик, жок эле дегенде, басымдуу бөлүгү жеке менчик ээлерине таандык. Мындай шарттарда мамлекеттик органдар эң жакшы учурда пландардын жыйындысын гана жасай алышат (аймактар же облустар, жеке дыйкан, фермердик чарбалар боюнча);

2. болжолдоочу көрсөткүчтөрдү иштеп чыгууда ар кандай өндүрүштүк процеске катышкан ресурстардын, атап айтканда финансылык, эмгектик, материалдык ресурстардын тең салмактуулугуна жетишилет, алар болжолдонгон мезгилге жер, суу жана ресурстардын айрым башка түрлөрү болушу мүмкүндүгүн кошпогондо, маңызы боюнча белгисиз. Болжолдордо же пландарда рыноктун ичиндеги жергиликтүү, региондук жана глобалдык мүнөздөгү агрардык сектордогу ишмердүүлүктүн тенденциясы начар экенин эске алынат, анткени бүгүнкү күндө айыл чарба өндүрүшү маңызы боюнча чарбалык байланыштардын кеңири тармагына интеграцияланган. Муну, жок дегенде, тигил же бул жердин, региондун, ал тургай бүтүндөй республиканын жашоочулары гана эмес, республиканын чегинен тышкары керектөөчүлөр да айыл чарба продукциясын пайдалангандыгынан көрүүгө болот;

Салттуу божомолдоо ыкмасы деп аталган нерсе иш жүзүндө анча деле пайда алып келбейт деп айткан башка аргументтерди келтирсек болот, анткени болжолдоону иш жүзүндө айрымдар жасашат, ишти башкалар жасашат, ал эми башкалары жоопкерчилик тартышат.

Ошондуктан, биздин оюбузча, республикалык масштабда да, айрым областтардын же райондордун контекстинде да, ошондой эле айылдык округдун чектеринде да пландаштыруу жана болжолдоодо кээ бир коррекцияларды киргизуу зарыл болор эле:

1. Айыл чарба продукцияларынын көпчүлүгү дыйкан жана фермердик чарбаларда, ошондой эле жеке (үй-бүлөлүк) чарбаларда өндүрүлгөн, анда чарбалардын бул категориясы үчүн кээ бир параметрлер боюнча сунуштар түрүндө болжолдуу маалыматтарды иштеп чыгуу керек.

Мисалы, айдоо аянты боюнча, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн ирилештирилген тизмеси боюнча, болжолдуу баалар боюнча, ошондой эле сатып алуу боюнча алдын ала келишимдер түзүлгөн продукциянын көлөмү боюнча, анын ичинде экспортко аталган ж. б;

2. Көздөгөн натыйжаларга жетүү үчүн жок дегенде тең салмактуу ресурстарды (акчалай, материалдык, эмгектик) белгилөө зарыл;

3. Ишти координациялоого, ошондой эле мыйзамда белгиленген жана андан тышкаркы айрым параметрлерге мониторинг жүргүзүү үчүн жооптуу адамдарды дайындоо. Мисалы, эң зарыл товарлардын баасынын кескин көтөрүлүшү же калктын белгилүү бир бөлүгүн азык-түлүк же башка коркунучтардан коргоо;

4. Жергиликтүү калкты иш менен камсыз кылуу жана айыл чарба продукцияларын сатууда коррупциянын алдын алуу үчүн зарыл болгон эл аралык атаандаштыктан ата мекендик айыл чарба продукциясын же кайра иштетилген продукцияны коргоо;

Чындыгында айыл чарба өндүрүүчүсү үчүн биринчи кезекте баалар, себүү аянттары, керектүү ресурстарды (минералдык жер семирткичтер, өсүмдүктөрдү коргоо каражаттары, жабдуулар) сатып алуу шарттары, жыйналган түшүмдү сатуу боюнча сунуштар керек.

Жогоруда айтылган факторлорго көңүл бурбоо же жетиштүү көңүл бурбоо фермерлерди чектелген мүмкүнчүлүктөрдүн барымтасында калтырат. Тилекке каршы, айыл чарба рыногун изилдөө республикада кеңири масштабда жүргүзүлбөйт, бул жалпы жыйынтыктарга терс таасирин тийгизүүдө.

Мисал келтирүү оңой. Ошентип, узак мезгил аралыгында кант кызылчасын өндүрүүчүлөр менен кант заводдорунун кызматкерлеринин ортосунда түшүнбөстүктөр болуп жатат. Дал ушул себептен улам республика ата мекендик өндүрүүчүлөр чыгара ала турган керектелген кант продукциясынын үчтөн биринен көбүн жыл сайын толуктабайт.

Тескерисинче, соода менен алектенгендерге гана пайдалуу болгон продукцияны сырттан ташып келүү мисалдар бар.

Ошол эле учурда республика бул продукцияны өз күчү менен өндүрүүгө реалдуу мүмкүнчүлүгү болгондо, ташып келинүүчү продукциянын эсебинен бардык керектөөнү жүзөгө ашыра албайт. Анткени, жалпы натыйжалуулук даяр продукцияны биздин республикада өндүрүлгөндөн бир аз төмөн баада болсо да сырттан алып келүү фактысы менен гана аныкталбайт. Ошондой эле, калктын иш менен камсыз болушун, айыл чарба продукциясын өстүрүүдөн түшкөн кирешелерди, мисалы, кант кызылчасын, жер жана суу ресурстарын натыйжалуу пайдалануу үчүн моралдык жана материалдык жоопкерчиликти ж.б. эске алуу зарыл. Бул акыр аягында эң маанилүү чечим болуп саналат, анткени экономикалык максат керектөөдө, социалдык коргоодо, калктын жашоо деңгээлин жогорулатууда гана эмес, айрыкча элдин жашоо деңгээлин жогорулатуунун булактарын табууда, тактап айтканда, айыл жеринде - натыйжалуу дыйканчылык, толук жумуштуулук жана товарларды бөлүштүрүүдө адилетсиздикти четтетүү болуп саналат. Жашылча-жемиштерге, пахтага, тамекиге, төө буурчакка, мал чарба продукцияларына карата да ушундай жагдай түзүлүүдө, анткени өндүрүштү рационалдуу уюштуруу менен өзүн-өзү камсыз кылуунун деңгээлин кыйла жогорулатууга мүмкүн болгон мезгилде биз КЭРдан, Россиядан, Казакстандан, Өзбекстандан ушул эле керектөө продуктуларын алып келерибиз эч кимге жашыруун эмес.

Дыйкандарга жана дыйкандарга жардам берүүнүн дагы бир ыкмасы – тигил же бул айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү боюнча сунуштар. Албетте, рынок шартында ар бир дыйкан жана фермер айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүүдө иш-аракеттерди тандоодо гана эмес, аларды ишке ашырууда да эркин. Бирок, өткөн жылдагы тажрыйба көрсөткөндөй, мындай тартип продукциянын бир түрүнүн ашыкчасынан жана башкалардын тартыштыгынан качуу максатында тартипке муктаж. Чындыгында теориялык жактан алганда, республика боюнча жана айрым аймактар боюнча жер аянты айыл чарба өсүмдүктөрүнүн ар бир түрү боюнча түшүм алуудагы потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрдүн жыйындысы катары белгилүү. Белгилүү бир түшүмдү кайда жана качан себүү керектиги белгисиз. Албетте, дыйкандар үчүн сунуштар биздин жаңы тарыхыбыздагыдай пландуу эмес, сунуштар болушу керек.

Дыйкандарга жана дыйкандарга жардам берүүнүн дагы бир ыкмасы – тигил же бул айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү боюнча сунуштар. Албетте, рынок шартында ар бир дыйкан жана фермер айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүүдө иш-аракеттерди тандоодо гана эмес, аларды ишке ашырууда да эркин. Бирок, өткөн жылдагы тажрыйба көрсөткөндөй, мындай тартип продукциянын бир түрүнүн ашыкчасынан жана башкалардын тартыштыгынан качуу максатында тартипке муктаж. Чындыгында теориялык жактан алганда, республика боюнча жана айрым аймактар боюнча жер аянты айыл чарба өсүмдүктөрүнүн ар бир түрү боюнча түшүм алуудагы потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрдүн жыйындысы катары белгилүү. Өндүрүштү уюштурууну өркүндөтүүнүн дагы бир мисалы-ар кандай долбоордук долбоорлорду ишке ашыруу. Ошентип, шаар чектеш аймактарында тигил же бул айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү боюнча жер аянттарын өнүктүрүү долбоору. Кыргызстанда мындай аймактарга Бишкек, Ош, Токмок, Кара-Көл, Жалал-Абад, Талас жана башка шаарлардын айланасындагы аймактарды киргизсе болот. Бул учурда кеп шаарлардын тургундарын сезондуулук мезгилинде гана эмес, жыл бою азык-түлүк менен камсыз кылуу жөнүндө болуп жатат. Бул өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн көптөгөн салттуу методдорун кайра профилдештирүүнү гана эмес, тиешелүү курулуштарды: күнөсканаларды, лабораторияларды жана башка курууну да талап кылат.

Албетте, бул ошондой эле тиешелүү олуттуу инвестициялык салымдарды, натыйжалуулукту эсептөөнү, айыл чарба продукциясын сактоо, ташуу жана сатуу үчүн жайларды курууну талап кылат.

Мындай координацияланган ишти бизнес-пландар, финансылык пландар жана башка эсептөөлөр көрсөтүлгөн долбоорлор аркылуу ишке ашыруу ыңгайлуу экени түшүнүктүү.

Биз бул максатка жетүү жана эмгек ресурстарын тартуу жагынан алда канча реалдуу долбоордук жана болжолдуу изилдөөлөр болуп саналат деп ойлойм.

Дагы бир уюштуруучулук кемчилик-бюджеттик каражаттар натыйжасыз колдонулат. Бул, атап айтканда, мамлекет тарабынан жардам деп аталган, жогоруда көрсөтүлгөндөй, натыйжалар, жооптуу адамдар, бизнес-пландарды ишке ашыруу мөөнөттөрү аныкталган конкреттүү долбоорго эмес, конкреттүү кайтарымы көрсөтүлбөгөн областтарга, райондорго же чарбалык субъекттерге бөлүнгөндүгүндө айтылат. Мындай субсидиялоо көп учурда элестүү натыйжаларды берет, муну айылдын азыркы абалы тастыктап турат.

Биздин оюбузча, уюштуруу чечимдерин жакшыртуу үчүн Кыргызстандын шарттары үчүн уюштуруучулук тартип чараларынын топторун талдап чыгып, төмөнкү чаралар зарыл:

1. үрөнчүлүктү өнүктүрүү жана ишке контролду жогорулатуу жогорку сапаттагы үрөндөрдү өндүрүү боюнча республиканын үрөнчүлүк чарбаларынын өркүндөтүү;
2. чакан чарбалардын кредиттик ресурстарына жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу;
3. айыл чарба продукциясынын экспортунун өсүшү;
4. жайыттарды сарамжалдуу пайдалануу;
5. мал чарбасын интенсивдүү өнүктүрүүнү камсыз кылуу;

Уюштуруу иш-чаралары белгилүү бир деңгээлде материалдык-техникалык базаны модернизациялоого да таасирин тийгизет, анткени ал колдонулган технологиялардын жана эмгектин техникалык куралдануусунун деңгээлин аныктайт. Техникалык курал-жарактын деңгээли канчалык жогору болсо, эмгек өндүрүмдүүлүгү ошончолук жогору болот.

Өндүрүштү уюштурууну жакшыртуу багыттарын тандоодо, айрыкча майда товар өндүрүүчүлөрдү уюштурууну жогорулатууда жана айыл тургундарынын жакырчылык деңгээлин төмөндөтүүдө айылдык кредиттөө негизги ролду ойнойт. Чет өлкөлүк жана жергиликтүү инвесторлордун капиталын тартуунун эсебинен айылдык банктардын саны көбөйүшү керек, бул таза атаандаштыкка жана айылдык товар өндүрүүчүлөрдүн кредиттерге жеткиликтүүлүгүн жогорулатууга алып келиши керек.

Кабыл алуу жана өндүрүштүн салыштырмалуу туруктуулугу менен рыноктук экономикалык шарттарда өндүрүштү уюштурууну жакшыртуу жогоруда багыттарын колдоо, өндүрүү жана анын сапатын жакшыртуу, бардык жакшыртуу жана турукташтырууга болот.

Колдонулган адабияттар:

1. К.А. Абдымаликов. Кыргызстан экономикасы, «Бийиктик» Бишкек 2010.
2. Кооперативдер жөнүндө [Текст]: закон КР.-[Электрондук ресурс].- Кирүү режими.- www.cac-civillaw.org
3. Кыргыз Республикасынын жер мыйзамдары боюнча Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларынын жыйнагы. Бишкек 2020.
4. Курцев И.В. Айыл жергесинин өнүгүшүнө агрардык экономиканын көп башкаруучулугунун таасири [Текст] И.В. Курцев // Айылдын туруктуу өнүгүүсү: концепциялары жана механизмдери- М.: ВИАПИ, 2001.